

ИСТОРИЯ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ

Сабилов Р.К.

КЫРГЫЗ-КЫТАЙ КЫЗМАТТАШТЫГЫ (экономикалык жана маданий аспектер)

Сабилов Р.К.

КЫРГЫЗСКО-КИТАЙСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО (экономические и культурные аспекты)

Кыргызстан Кытайдын, Россиянын жана бай ресурстарга ээ Чыгыш өлкөлөрүнүн ортосунда маанилүү геостратегиялык абалды ээлейт. Бул рынокторду пландуу түрдө өздөштүрүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүк ачкан. КРсы дүйнөнүн жүздөн ашуун өлкөлөрү менен соода-сатык боюнча өз ара байланышты улантып келүүдө. Кыргыз Республикасы КМШ өлкөлөрүнүн ичинде биринчилерден болуп дүйнөлүк соода уюмуна мүчө болуп киргендиги белгилүү. Европа союзунун, АКШнын, Россиянын жана Казакстандын рынокторундагы бир кыйла жагымдуу режим Кыргызстанда сапаттуу товарларды өндүрүүгө жана аларды жогоруда аталган мамлекеттердин рынокторуна экспорттоого ыңгайлуу шарттар түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын тышкы саясий иши Европанын жана Азиянын өлкөлөрү менен эки тараптуу жана көп тараптуу багыттагы кызматташууну активдүү түрдө өнүктүрүүгө багытталган. Кыргызстандын кызматташуусунун приоритеттүү багыттарын КМШ, Европа Уюмунун өлкөлөрү, Кытай, Индия, Пакистан, Иран, Япония, Түштүк Корея жана Малазия өлкөлөрү түзөт. Кыргызстандын башка өлкөлөр менен өз ара байланыштары жогорку денгээлде өнүгүүдө. Азыркы этапта, соода-экономикалык жана маданий-гуманитардык байланыштарды өнүктүрүү негизги милдети болуп эсептелинет.

Соода-экономикалык кызматташтык Кыргызстан менен Кытайдын ортосундагы эки тараптуу өз ара мамилелердин приоритеттик багытынан болуп калууда. Кыргызстан Кытайдын капиталын өз экономикасына тартууга зор көңүл бурууда. Кытайлык бизнесмендер үчүн узак мөөнөттүү долбоорлорду жүзөгө ашыруу үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүп берүүгө аракеттер жасалууда. Бул эки тараптуу товар жүгүртүүнүн көлөмүн көбөйтүүгө өзүнүн оң таасирин тийгизген. Кыргызстан мурдагыдай эле гидроэнергетика, транспорт жана транспорттук инфраструктура, телекоммуникация жана байланыш, мунай газ кендерин өздөштүрүү, пайдалуу кендерди казып иштеп чыгуу, жеңил жана тамак-аш өнөр жайын, айыл чарбасын, туризмди өнүктүрүү өндүү багыттар боюнча биргелешкен долбоорлорду жүзөгө ашырууга кызыкдар.

Ош-Сары-Таш-Эркечтам автоунаа жолунун тилкесин калыбына келтирүү, Кызыл-Кыя шаарында цемент заводунун курулушун аяктоо, Бишкек-Нарын-Торугарт автожолун оңдоо боюнча келишимге жетишүү жана Кытай-Кыргызстан-Өзбекстан оптикалык-волокондук байланыш линиясын куруу өндүү иштер ийгиликтүү өз ара аракеттенүүнүн үлгүсүнөн болуп саналат. Өзгөчө Кытай-Кыргызстан-Өзбекстан темир жолунун курулушунун долбооруна көңүл бурулган. Бул долбоорлор үч мамлекеттин экономикалык кызыкчылыктарына жооп берет [1].

Акыркы учурда Кыргызстанга инвестиция тартуу максатында Кытайдын профилдик министрликтери, заводдору, эң бай, ири саналган жыйырмадай кытайлык ишканалардын, компаниялардын жетекчилери менен жолугушуулар, сүйлөшүүлөр өткөрүлгөн.

Бишкек шаарындагы "Нарын" комплексин реконструкциялоого каражат бөлгөн, ошондой эле өндүрүүчү завод куруу боюнча сүйлөшүүлөр жүрүп жаткан "Хуалин" Синцзян соода-өнөржай корпорациясы, "Jialong" инвестиция тобу, Кыргызстанда жүндү тазалоо жана кайра иштетүүгө кызыгып жаткан "LANDIAN" компаниясы, мамлекетибизде жүк ташуучу автоунааларын курай турган завод курууга ниеттенген САМС ишканасы, монокристаллды кайра иштетип, электр энергиясынын ордуна колдонула турган күн батареясын, жана күн энергиясын байытуучу жабдык өндүрүп Кыргызстанды да өз продукциясы менен камсыз кылууну максат кылган China САМС компаниясы бар [2].

Ал эми эларалык кызматташуу боюнча "СITIC" компаниясы Ташкөмүр шаарында минералдык жер семирткичтерди өндүрүүчү завод куруу боюнча долбоордун үстүндө иштеп жатат. 2006-жылдын 10-июнунда ШКУнун мааракелик саммитинин алкагында бул ишкананын жана КРнын жетекчилиги жолугушуп, анда аталган долбоорду жүзөгө ашыруу ж.б. багыттарда кызматташуу маселеси талкууланган.

"ТВЕА" кытай компаниясы трансформаторлорду жана жогорку чыңалуудагы өткөргүчтөрдү чыгаруу боюнча дүйнөлүк лидерлердин бири. 2006-жылдын июнь айында ШКУнун саммитинин алкагында Ишкердик кеңештин жана Соода-өнөржай форумунун жүрүшүндө бул компаниянын жетекчилиги менен жолугушуу болгон. Анда кытайлык ишкерлер Кыргызстандын "Кристалл" ачык акционердик коомунун өндүрүшүн

инвестициялоого кызыгышканын айтышкан. Алар ошондой эле, өз каражатына Кыргызстандын түндүгү менен түштүгүн бирдиктүү электр байланышы аркылуу бириктирген 500 кв. ЛЭП курууга жана "Иркештам" чегара зонасы аркылуу Кытайдын Синцзян Уйгур Автономиялуу районуна электрэнергиясын сатууну уюштурууга даяр экенин билдиришкен [3].

"ZTE" телекоммуникациялык корпорациясы 5000 абонентке эсептелген заманбап цифралык байланыш жабдыктарын жиберешкен. Бизге контрактка кол коюлгандан кийин акысыз бериле турган жабдыктардын наркы 500 миң АКШ долларын түзгөн [4]. Аларды корпорация өз эсебинен орнотуп, ишке киргизип, техникалык жактан тейлеп жана бузулуп калса акысыз оңдоп берген. Иштете турган адистерди да өздөрү окутуп, даярдап беришкен. Натыйжада мамлекеттик магистралдык байланыш системасы куралат. Бул компаниянын жетекчилиги КРнын өкмөт мүчөлөрү менен жолугушуусу уюштурулуп, аталган долбоордун жүзөгө ашыруу маселеси талкууланган.

"Alcatel Shanghai Bell Co. Ltd." телекоммуникация корпорациясы Кыргызстанда байланыш системасынын жаңы, заманбап түрүн жайылтуу мүмкүнчүлүгүн иликтеп жатат. Ал долбоордун жүзөгө ашышы Андижан-Ош-Сарыташ-Эркештам-Кашкар автожолунун жана Кытай-Кыргызстан-Өзбекстан темир жолунун курулушу менен түздөн-түз байланышат. Бул долбоор боюнча "Кыргызтелеком" ишканасы да өз баасын берген жана Кытай тарап аны иликтеп жатат.

Кыргызстандын Кытайдагы элчилиги Хэнань провинциясындагы Лоян шаарына "Кыргызресурстар" мамлекеттик ишканасы менен "Yto International Ltd" Кытай компаниясы менен сүйлөшүүлөрдү өткөргөн. Сүйлөшүүлөр учурунда Кыргызстанга айыл чарба унааларын алып келүү жана биргелешип комбайн, трактор чыгаруу маселеси талкууланган.

Автоунаа Кытайдын өнөржай тармагындагы алдыңкы 520 ишканасынын катарына кирген "FOTON" автоконцернине иш сапары учурунда кыргыз элчилигинин өкүлдөрү ал жерден чыккан автотехникаларды Кыргызстанда пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн жана кызматташуунун мүмкүн болгон башка жолдорун талкуулаган [5]. Кыргызстанга кытай автобустарын алып келүү маселесинде да сүйлөшүүлөр жүргөн.

Кытайда көмүр казып алуучу мыкты техникалар чыгарылат. Аны сатып алууга ГП "Көмүрдүн" каражаты тартыш. Бул багытта кыргыз элчилиги узак мөөнөттүү кредит алууга көмөктөшүүдө.

Ал эми "Nuctech" ишканасы чыгарган рентгендик өзгөчөлүгү менен карап-текшерүүчү жабдыктар бажы пункттарында чоң көлөмдөгү оор автоунааларды жана жүктөрдү, контейнерлерди текшерүүнү аябагандай жеңилдетмек. Ошондой атайын аппараттарды "Эркештам" жана "Торугарт" чегара пункттарына жайгаштыруу маселеси кыргыз элчилиги тарабынан аталган ишкананын жетекчилиги менен сүйлөшүүлөрдү өткөргөн. "СІТІС" эларалык кызматташтык боюнча компаниясы Ташкөмүр шаарында минералдык жер семирткич чыгаруучу завод курулушунун долбоорун ишке ашырып жатат.

Кытай Эл Республикасы менен болгон мамилелер Кыргызстандын тышкы саясатынын эн негизги аспекти. Кытайдын приоритеттүү оруну анын дүйнөлүк жана регионалдык иштеринде өскөн салмагы, чоң экономикалык жана демографиялык потенциалы, анын Кыргызстанга жакын болгону менен аныкталат. Бул өлкө менен кошуна мамилелерин түзүү коопсуздукту камсыз кылуунун керектүү мамилеси жана түштүк жана чыгыш тараптагы коммуникацияларды, соода-экономикалык кызматташууну өнүктүрүүнүн маанилүү шарты.

Жалпысынан, терең кызыкчылык жана достукка таянган кыргыз-кытай мамилелеринин динамикалык түрдө өнүктүрүшүн баса белгилеп кетүү керек. Дипломатиялык мамилелерди түзгөндөн бери, Кыргызстан менен Кытай кошуналык жана достук мамилелерин түзүп, ар кандай сфереларда - саясатта, экономикада, коопсуздукта, маданий-гуманитардык сферада кызматташууну кура алышты.

Эки өлкөнүн ортосунда маданий байланыштар позитивдүү деңгээлде өнүгүп жатат.

Кыргызстан менен Кытайдын ортосундагы илимий-техникалык кызматташтык 1995-жылдын октябрь айында кол коюлган Келишимдин негизинде жүргүзүлгөн. Ал эми маданий багыттагы мамилелер 1993 жана 1994-жылдары кол коюлган кызматташтык боюнча Келишимдердин негизинде ишке ашууда. Андан сырткары КРсы менен КЭРнын маданият Министрлеринин ортосунда өнөктөштүк боюнча келишим түзүлгөн [6].

Аталган келишимдерге ылайык, мекемелердин жана маданий ведомстволордун делегацияларынын визиттери ишке ашууда, кытай тарабынан, негизинен, Кыргызстан менен чектеш Синцзян менен мамилелер бекемделүүдө.

1994-жылы апрелде КЭРнын Мамлекеттик Кеңешинин Премьери Ли Пэндин КРна болгон визити учурунда Бишкекте КРсы менен КЭРнын Өкмөттөрүнүн ортосунда маданий Кызматташтык боюнча Келишим түзүлгөн, бирок ал бюджеттеги каражаттын жетишсиздигине байланыштуу ишке ашкан эмес. Кыргызстан менен Кытайдын шаарларынын ортосунда түз мамилелер түзүлүүдө. Мисалы, Бишкек - Пекин, Кыргызстан менен Шанхай, Чүй областы менен Хубэй провинциясы, Ош областы менен Гуанси провинциясы тыгыз кызматташууда. Эки мамлекеттин аймагында тең белгилүү бир жерлерде "Кыргыз-кытай Достугун" билдирген токойлорду отургузуу иш аракеттери жүргүзүлгөн.

Эки тараптуу маданий байланыштардын өнүгүшүнө Ош шаарында Кыргыз-Кытай гуманитардык-экономикалык институтунун ачылышы чоң роль ойногон.

Институтта экономика боюнча үч багыт: бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит, мекеменин менеджменти, финансы кредит, ал эми гуманитардык багыт боюнча: кытай, немец, англис, орус, кыргыз тилин окутуу боюнча багыттар бар. Бул институттун ачылышына биринчи кезекте Кыргыз Республикасынын билим берүү министрлиги, анан Кытай Элдик Республикасынын Кыргызстандагы элчиси жардам берген. Үрүмчүдөгү Синьцзян педагогикалык университетинин чакыруусу боюнча Синьцзянда өтүүчү "Азыркы Кытай тилинин методикасы жана аны окутуу" боюнча Эл аралык конференцияга аталган окуу жайдын делегациясы барган. Интернет аркылуу кытайдын бир катар университеттери менен кызматташуу боюнча бир катар келишимдерди түзүлгөн. Алар аталган институтка мугалимдерден, окуу процессине зарыл техникалык каражаттан жардам берүүгө убада кылышкан. Мындан сырткары кытай элдик республикасынын сиань провинциясындагы "бо-ай" кытай тилин окутуу эл аралык институту менен да макулдашуулар түзүлгөн.

2002-жылдын май айында Токтогул Сатылганов атындагы Кыргыз Улуттук филармониясынын "Карамолдо Орозов" атындагы эл аспаптар оркестри, "Ак Марал" бий ансамбли жана СССРдин эл артистери, төкмө акын Эстебес Турсуналиев, чебер комузчу Самара Токтакунова, Кыргыз Республикасынын эл артистери Анарбек Ибраев, Керим Турапов, Саламат Садыкова сыяктуу өнөр адамдары кошулуп, жалпы саны 45 адамдан турган чыгармачыл жамаат ушул жуманын башында Кытай Эл Республикасында өткөн, эки жумага созулган чыгармачылык иш-сапарда болушкан [7].

Эки мамлекеттин ортосундагы маданий байланыштар боюнча келишимдин негизинде уюштурулган чыгармачылык сапарында Кыргыз өнөрпоздору Үрүмчү, Пекин шаарларында өнөрлөрүн тартуулашкан.

Акыркы жылдары бул багытта бир катар ийгиликтерге жетишилип, маданият, илим жана билим берүү тармагында кызматташтыкты өнүктүрүүгө багытталган бир катар документтерге кол коюлган. Кызматташуунун бир кыйла ийгиликтүү багыттарынын бири бул - билим берүү тармагы. Кытай тарап Кыргызстанда эки Конфуций институтун ачуу жөнүндөгү сунушту колдоого алган. Ал эми Кыргызстан болсо кытайлык студенттерди, аспиранттарды жана илимий ишмерлерди өлкөнүн жогорку окуу жайларында окутууга даяр экендиги билдирилген.

Бүгүнкү күндөгү кыргыз-кытай мамилелери активдүү саясий диалог менен мүнөздөлөт. Кытай Азия мамлекеттеринин ичинен биринчилерден болуп Бишкекте өзүнүн элчилигин ачкан жана Кыргызстандагы жүргүзүлүп жаткан рыноктук реформаларга активдүү колдоо көргөзгөн. Республиканын билим берүү, саламаттыкты сактоо жана айыл чарба тармактарында Кытайдын инвестициясы киргизилген. Ал КРнын Азия багытындагы эң негизги өнөктөшү болуп эсептелинет. Өлкөдө экономиканын эң манилүү тармактарында Кытай тарабынан бир катар ири долбоорлор ишке ашырылууда. Жүздөгөн кыргыз студенттери Кытайдын мыкты окуу жайларында билим алышууда.

Кыргызстандын Кытай менен болгон маданий кызматташуусу биргелешкен экспозицияларды жана көргөзмөлөрдү уюштуруу, музыкалык жана кинематографиялык фестивальдарды өткөрүү, "маданий күндөрүн, чыгармачылык коллективдеринин гастрольдорун өткөрүү менен байланышкан. Жыйынтыгында кытайлыктар кыргыз элинин руханий жетишкендиктери, тарыхы менен, ал эми Кыргызстандын калкы Кытай элинин маданияты менен көбүрөөк тааныш боло баштаган.

Адабияттар:

1. Слово Кыргызстана. - 2007. - 14-сентябрь.
2. Слово Кыргызстана. - 2007. - 14-сентябрь.
3. Кыргыз туусу. - 2006. - 12-июнь.
4. Кыргыз туусу. - 2006. - 12-июнь.
5. Кыргыз туусу. - 2006. - 12-июнь.
6. *Каана Айдаркул.* Международные отношения кыргызов и Кыргызстана: история и современность. - Бишкек, 2002. - 320-б.
7. Кыргыз туусу. - 2002. - 15-май.